

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	----------

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

ДЖЕРЕЛ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ	8
--	----------

- 1.1. Поняття та ознаки джерела підвищеної небезпеки8
- 1.2. Класифікація джерел підвищеної небезпеки 28
- 1.3. Види і форми уніфікації в сфері деліктної відповідальності у міжнародному приватному праві41

РОЗДІЛ 2

СУТНІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ,

ЗАПОДІЯНУ ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ	55
--	-----------

- 2.1. Правова природа зобов'язання з відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, у міжнародному приватному праві 55
- 2.2. Загальні підстави та умови відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки 80
- 2.3. Суб'єктний склад зобов'язань з відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки..... 97

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНА УНІФІКАЦІЯ НОРМ

ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ

ОКРЕМИМИ ВИДАМИ ДЖЕРЕЛ

ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ	110
-----------------------------------	------------

- 3.1. Міжнародна уніфікація норм про відповідальність за шкоду, заподіяну автомобільним транспортом..... 110
- 3.2. Міжнародна уніфікація норм про відповідальність за шкоду, заподіяну залізничним транспортом 122

3.3. Міжнародна уніфікація норм про відповідальність за шкоду, заподіяну під час морського торговельного мореплавства.....	130
3.4. Міжнародна уніфікація норм про відповідальність за шкоду, заподіяну повітряним транспортом	137
3.5. Міжнародна уніфікація норм про відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної ядерної небезпеки.....	148
ВИСНОВКИ	160
ЛІТЕРАТУРА	165

ВСТУП

Процес інтеграції України в світову спільноту (зокрема, у зв'язку зі вступом до Світової організації торгівлі), розвиток міжнародного цивільного обігу, розширення експортно-імпортних операцій за участю українських юридичних і фізичних осіб, розвиток сучасних технологій і туризму, інтенсифікація міжнародного автомобільного, залізничного та повітряного сполучення тощо зумовили різке зростання кількості ситуацій, які тією чи іншою мірою пов'язані з виникненням зобов'язань із заподіяння шкоди і колізією правопорядків.

З розширенням сфери використання об'єктів, що є джерелами підвищеної небезпеки, виникли проблеми регулювання деліктної відповідальності, які не можуть бути вирішені зусиллями окремих держав на основі традиційних цивільно-правових інститутів. Інтернаціоналізація деліктних відносин, пов'язаних з використанням джерел підвищеної небезпеки, зумовила потребу в нових способах захисту прав потерпілих. Відповідно, зросло значення багатосторонніх міжнародних договорів у цій галузі. У сучасних умовах уніфікація правового регулювання на основі міжнародного договору стала найважливішим інструментом подолання колізійної проблеми, зближення і гармонізації національних правових систем, розвитку інтеграційних процесів, поглиблення міжнародного співробітництва.

Судова практика останніх років свідчить про постійне збільшення цивільних справ, пов'язаних з розглядом спорів про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок різного роду транспортних пригод, виробничого травматизму, продажу неякісних товарів тощо, ускладнених іноземним елементом.

Незважаючи на це, значне коло теоретичних та практичних питань, пов'язаних з вирішенням вказаних спорів, продовжує залишатися дискусійним, по-різному вирішуються на практиці і неоднозначно трактуються в літературі. Тому подальше наукове розроблення загальнотеоретичних проблем відповідальності за

шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, є необхідною умовою впровадження досконалішого правового регулювання зазначеного виду деліктних зобов'язань.

У цьому зв'язку правове регулювання зобов'язань із заподіяння шкоди, ускладнених іноземним елементом, має стати об'єктом не лише ретельного нормативного регулювання, але й ґрунтового наукового дослідження, оскільки доктрина здійснює безумовний вплив на формування і застосування нормативного матеріалу. Незважаючи на активне використання юридичною практикою відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, в сучасний період у сфері міжнародно-правового регулювання позадоговірних відносин відсутня відповідна універсальна міжнародна угода, якою було б здійснено уніфікацію норм про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки.

Сучасне міжнародне приватне право зазнає нині серйозних змін. Постійно зростаючий міжнародний поділ праці, швидка поява і розвиток нових форм господарської діяльності все більше ускладнюють локалізацію правовідносин за допомогою традиційних формул прикріплення. Нові колізійні питання виникають у тому числі й у зв'язку із розширенням сфери цивільної відповідальності без вини, широким застосуванням страхування цивільної відповідальності, посиленням впливу колізійного принципу автономії волі сторін. Ці тенденції простежуються у розвитку вітчизняного та зарубіжного законодавства, у міжнародній договірній практиці. Крім того, в літературі вказується на такі зміни, як розширення кількості «гнучких» колізійних норм, поширення автономії волі сторін у сфері деліктів.

1 вересня 2005 року в Україні набув чинності Закон «Про міжнародне приватне право». Норми Закону містять безліч новел в області колізійного регулювання цивільно-правових відносин, ускладнених іноземним елементом, в тому числі і в сфері деліктів. Проте, видається, зупинитися на досягнутому передчасно. Зважаючи на той факт, що норми закону містять тільки загальне регулювання, колізійні питання підлягають подальшому тлумаченню з боку доктрини та правозастосовчої

практики. Крім того, при вивченні законодавчого матеріалу і правозастосовчої практики слід взяти до уваги, що Україна в даний час не є учасницею двох конвенцій, що містять колізійні норми в області деліктних відносин, а саме Гаазької Конвенції про право, що застосовується до автотранспортних подій, 1971 року і Гаазької Конвенція про право, що застосовується до відповідальності виробника, 1973 року.

Саме тому актуальними, з точки зору нових тенденцій розвитку міжнародного приватного права, поряд з реформою, яка відбулася в міжнародному приватному праві в Україні, постають питання про необхідність вироблення правильних орієнтирів – у вигляді уніфікованих норм – для правозастосовчої практики в сфері регулювання міжнародних деліктних зобов'язань, зокрема викликаних джерелами підвищеної небезпеки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

1.1. Поняття та ознаки джерела підвищеної небезпеки

Питання джерел підвищеної небезпеки неоднаразово ставали предметом наукових досліджень. Проте у науці цивільного права відсутнє єдине поняття джерела підвищеної небезпеки, що слід розуміти під цим джерелом: предмет або діяльність, – а також пояснення того, чим викликана більш сувора відповідальність власника такого джерела за заподіяну їм шкоду. Теоретична невирішеність цих проблем породжує певні труднощі в процесі правозастосування відповідних норм.

Положення цивільного законодавства України про сутність джерела підвищеної небезпеки більш ніж лаконічні. Стаття 1187 Цивільного кодексу України розуміє під джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Як вбачається, український законодавець зробив спробу дотримуватися найбільш поширеної в науці цивільного права думки, згідно з якою джерело підвищеної небезпеки є певного роду діяльність, що створює підвищену небезпеку для оточуючих. Ця концепція, відома як концепція «діяльності», знайшла своє відображення в роботах таких відомих вчених, як М.М. Агарков, В.І. Серебровський, О.С. Іоффе, В.Г. Вердніков та ін. Так, зокрема, М.М. Агарков писав: «Джерелом підвищеної небезпеки ... є не річ, а певна діяльність з використання

відповідних речей»¹. З точки зору В.Г. Верднікова, даним джерелом є певні види людської діяльності.²

На думку О.С.Іоффе, джерелом підвищеної небезпеки є певного роду діяльність³. Разом з тим, О.С.Іоффе дещо не послідовний у своїх висловлюваннях щодо тлумачення сутності джерела підвищеної небезпеки: часом автор пов'язує підвищену небезпеку не стільки з самою діяльністю, скільки з тими чи іншими об'єктами майнових прав. Автор, зокрема, зазначає: «Підвищена небезпека таких об'єктів, як дикі тварини, отрути або горючих матеріалів, очевидна та особливого пояснення не потребує»⁴. На наш погляд, такий відступ автора від концепції «діяльності» не є випадковим та показує первинність об'єкта по відношенню до діяльності.

На думку Б.С. Антімонова, джерело підвищеної небезпеки – це «завжди дія або система дій, тобто діяльність, але ніколи не «річ» і не відсутність дії, діяльності, небездіяльність»⁵. «Для визнання діяльності джерелом підвищеної небезпеки, – зазначає вчений, – ... не має значення характер діяльності: виробничий, господарський, науково-дослідницький або адміністративно-управлінський»⁶. Разом з тим Б.С. Антімонов прийшов до висновку, що поняття джерело підвищеної небезпеки «має умовний юридичний сенс, і радянське цивільне право «зовсім не має потреби» в такому терміні, як «джерело підвищеної небезпеки», оскільки він є заплутаним та неясним.

Дане висловлювання, на наш погляд, піддалося згодом справедливій критиці в роботах О.С. Іоффе⁷, Б.Б. Черепакіна⁸ та інших представників цивілістичної науки. Зокрема,

¹ Гражданское право : Учебник. Т.1. – М.: Юридат., 1944. – С. 339.

² Советское гражданское право. Часть 2. – М., 1961. – С. 398.

³ Иоффе О.С. Советское гражданское право : Курс лекций. Часть 2. Отдельные виды обязательств. – Л. : Издательство ЛГУ. – 1961. – С. 178.

⁴ Иоффе О.С. Указ.соч. – С. 179-180.

⁵ Антимонов Б.С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности. – М.: Госюридат., 1952. – С. 100.

⁶ Там саме. – С. 101.

⁷ Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Л.: Издательство ЛГУ, 1955. – С. 185-186.

⁸ Черепакин Б.Б. Рецензия на цитируемую книгу Б. С. Антимонова // Советское государство и право. – 1953. – № 6. – С. 181-183.

О.А. Красавчиков вказував, що Б.С. Антімонов закликає відмовитися не тільки від терміну «джерело підвищеної небезпеки», а й від самої цивільно-правової категорії, що позначається цим терміном⁹.

У визначенні поняття джерела підвищеної небезпеки Б.С. Антімонов виходить з положення, що для розглянутого роду діяльності характерним є те, що наступ зловмисних результатів визначається, як правило, не виною, а самим родом діяльності. Проте, аналіз судової практики з дослідження матеріалів подій на автомобільному, повітряному, залізничному транспорті показує, що настання шкідливих результатів з суб'єктивної сторони зумовлено в основному саме винною поведінкою або безпосередньо заподіювача шкоди, або самого потерпілого. Тому трактування причин настання шкоди у зв'язку з її заподіянням джерелом підвищеної небезпеки як певного роду діяльності, позбавленої будь-яких якісних характеристик, є одностороннім. При такому розумінні зв'язку між поведінкою людини та відповідними результатами цієї поведінки автор опиняється на позиціях критикованої ним концепції «професійного ризику».

Необхідно відзначити, що розглядаючи окремі види джерел підвищеної небезпеки та конкретні випадки покладання відповідальності за заподіяну даним джерелом шкоду, Б.С. Антімонов практично залишає відстоювану ним концепцію і веде мову про джерело підвищеної небезпеки в іншому значенні, а саме – в значенні «дії» тих або інших знарядь і засобів виробництва, або відносить до джерел підвищеної небезпеки зазначені знаряддя і засоби (автомашини, трактори тощо) як такі. «Поведінка» машин не оцінюється правом та ним не регулюється, а тому, не може бути правомірною чи протиправною.

Це загальний недолік концепції «діяльності», хоча і в ній є позитивні моменти.

Найбільш сильною стороною розглянутої концепції є акцентування уваги на тому, що покладання обов'язку відшкодувати шкоду є неможливим поза зв'язку з діяльністю

⁹ Красавчиков О.А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности. – М.: Юрид. лит., 1966. – С. 8-12.

власника джерела підвищеної небезпеки. Однак прихильники даної точки зору, відмічаючи зазначений зв'язок, непомітно для себе поставили знак рівності між поведінкою («діяльністю») суб'єктів цивільного права і різними формами реального прояву підвищеної небезпеки, що виникає у зв'язку з використанням (володінням, зберіганням і т.д.) певного роду знаряддя і засобів виробництва, предметів споживання. Інакше кажучи, вони пішли шляхом ототожнення дій організацій і громадян з функціонуванням («дією») джерела підвищеної небезпеки.

Не викликає сумніву, що діяльність господарського суб'єкта сама по собі ніякої підвищеної небезпеки не створює і створювати не може. Те ж саме треба сказати і про цивільно-правові аспекти поведінки громадян. Вони працюють, навчаються, відпочивають, але ніякий «рід їхньої діяльності» як такий не складає (в сенсі ст.1187 ЦК України) підвищеної небезпеки для оточуючих.

Обговорювана концепція не позбавлена і деяких внутрішніх суперечностей. Якщо вважати, що джерелом підвищеної небезпеки є діяльність людей, то стає незрозумілим: яким чином вона може не піддаватися «в процесі свого здійснення безперервному і всеосяжному контролю людини»? Справедливо з цього приводу висловився О.А. Красавчиков¹⁰, зазначивши, що людина, власне, тим і виділяється з навколишнього живого світу, що діє із знанням справи, контролює свої вчинки, а її свідомість не тільки відображає, а й творить об'єктивну реальність. Людині дійсно важко часом контролювати і регулювати ті чи інші технічні, технологічні та інші виробничі процеси, що складаються з функціонування певного комплексу машин, устаткування, автоматичних або полуавтоматичних, енергетичних, силових і т.п. пристроїв. Але функціонування («дія») машин, в широкому сенсі слова, певна частина яких в сучасну епоху «навчилася» діяти швидше думки, – це одне, а діяльність людини з управління механізмами, так само як й іншими знаряддями і засобами виробництва, а також предметами споживання, – інше. Механізми підвладні волі людини, бо кожна машина своїм

¹⁰ Красавчиков О.А. Указ.соч. – С. 13.

народженням зобов'язана її думці. Однак межі цієї влади не є безмежними. Якщо вчинки людини в кінцевому рахунку зумовлюються соціологічними та біологічними законами, то «поведінка» машин підпорядкована законам фізики, хімії, астрономії та інших природничих наук. Саме це і виключає можливість розгляду дій людей (їх «діяльності» певного роду) в якості джерела, що створює підвищену небезпеку для оточуючих.

Таким чином, концепція «діяльності» правильно звертає увагу на той факт, що поняття і сутність джерела підвищеної небезпеки не можуть бути розкриті поза зв'язку з поведінкою («діяльністю») людей – організацій і громадян. Однак абсолютизування цього положення привело, на наш погляд, її прибічників до ототожнення функціонування знарядь і засобів виробництва з діями людей з управління даними предметами матеріального світу. Унаслідок цього діяльність, пов'язана з підвищеною небезпекою для оточуючих, стала джерелом вказаної небезпеки.

Обов'язок відшкодування шкоди, підкреслює законодавець, покладається на особу, яка володіє джерелом підвищеної небезпеки на праві власності, праві оперативного управління або господарського відання, або на іншій законній підставі, наприклад на праві оренди, безоплатного користування, за дорученням і т.п. Але знову ж виникає питання без відповіді: як можна користуватися і володіти діяльністю на праві власності та іншому титульному праві? Таке розуміння сутності джерела підвищеної небезпеки видається нам неприйнятним.

Окрім вищезазначеної концепції з приводу поняття «джерела підвищеної небезпеки» існує й інша так звана концепція «властивостей речей і сил природи», автором якої є Є.А. Флейшиц. Автор розуміє під джерелом підвищеної небезпеки «властивості речей або сили природи, які при досягнутому рівні розвитку техніки не піддаються повністю контролю людини, а, не підкоряючись повністю контролю, створюють високий ступінь ймовірності заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини або матеріальним благам»¹¹.

¹¹ Флейшиц Е.А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения. – М.: Госюриздат, 1951. – С. 132.